

TANULMÁNY

FEJÉR ADÁM

ROBERT ROZSGYESZTVENSZKIJ

A kortárs szovjet irodalomról szólva csaknem mindenki él az új hullám elnevezéssel. És csaknem mindenki mentegetődzik is miatta. Új hullám — mondják —, de nem új és nem hullám. Főleg az előzményekkel való szembeállítás lehetősége kelt aggályokat a folytonosságra igen érzékeny szovjet irodalmi tudatban. Meg a címke idegenszerű hangossága. „A szovjet költészet megújulási folyamata” — ajánlja egy mértéktartóbb tanulmány. Sokatmondóan helyettesítődik itt a viharos *hullám* az első látásra nyugodtabb, de egyben mélyebb, alaposabb átalakulást jelző *folyamattal*. Költészetünk új hajtásokkal gyarapodik — sugallja ez a terminológia —, és nem váratlan jött dühös hullámtaréj sodorja el a nyugodt víztükör fodrait. Fiatal vesszőként nyújtózkodni a sudár oldalán, szerény lehetőségnek tetszhet, de a hazai földből vétetteknek elismertetni költő számára a legfontosabb még a huszadik század harmadik harmadában is. A szovjet „új hullám” vallja ezt.

Mint semmi a világon, ez a címke sem volt azonban egészen alaptalan. Jev-tusenko, Voznyeszszkij, Rozsgyesztszvenszkij — a három legismertebb név — hullámkodtak a maguk módján, és kellett is hullámkodniuk. A lehetőségeit felde-riteni vágyó ifjú erő hajtotta őket. Az új távlatokat nyitó kor: a kongresszusok éve. Kihívásra ösztönzött a társadalmi környezet bizonyos rétegeinek izlés-, gondolkodásbeli maradisága. Tehetségüket, elhivatottságukat viszont éppen az igazolja, hogy legjobbjaik erejéből nemegy hullámnnyira futotta, hogy azon kívül is léteznek, mintegy visszafelé bizonyítva, a hullám sem csak múló epizód volt, de születő erők jeladása.

Robert Rozsgyesztszvenszkij, nemzedéke egyik legismertebb és legjellegzetesebb képviselője, 1932-ben született. Az alig kilencéves kislíát a frontra induló szülők nagyanyjánál hagyják, akinek korai halála után nevelőotthonokban él. Mély nyomot hagyó gyerekkori élménye a természeti szépségekben gazdag Szibéria. A Gorkij Irodalmi Főiskolát végzi el. Életformája az utazás: bejárja hazája legkülönbözőbb vidékeit, sűrűn megfordul külföldön. Eleinte mint első osztályú sportoló, később mint riporter. Első verseskötete 1955-ben jelent meg, az irodalmi sikert *Szerelmem* című elbeszélő költeménye hozta meg. Eddig hét kötete forog az olvasó kezén.

Hazájában Rozsgyesztszvenszkij költőtársaival együtt igen nagy népszerűségnek örvend. A közkedveltség fokát nem jellemezheti eléggé önmagában az a tény, hogy a magas példányszámban megjelenő kötetek bámulatos gyorsasággal fogynak el a könyvesboltokból. A nyilvános felolvasások, költői estek légköre sejteti meg ennek a népszerűségnek mértékét és természetét. Rozsgyesztszvenszkijék új vagy legalábbis a szovjet irodalmi életből néhány évtizede hiányzó költői magatartást honosítottak meg. Költészetükben jelentősen lecsökkent vers és jelen, vers és közönség, egyéni élmény és közügy közötti távolság. Közvetlen hangú, a napi eseményeket gyorsan rögzítő, mindenkihez szóló, egyén és közösség összekapcsolását megkísérlő lírát teremtettek. Programszerűen áramoltatták be verseikbe az utca, a munkahely, a falusi élet jeleneteit. Mint minden valamire való költő-újító, bebizonyították, a legprózaibb kifejezések, fordulatok is versebe valók. Az olvasó, hallgató magára ismerhetett ezekben a költeményekben, és örömmel ismert magára.

Mindez bizonyos tekintetben már a múlté. Nem mintha a népszerűség csökkent volna — a tavalyi kötet (*Rádiusz gyejsztszia — Hatósugár*) félszázazres példányszámban fogyott el —, sokkal inkább az alkotó revidéálja népszerűségét, tekint vissza az eddig megtett útra. Rozsgyesztszvenszkij a költői pályák azon szakaszába érkezett, amelyet válságnak, útkeresésnek egyaránt szoktak nevezni, amikor az elégedettséget sokszorosan felülmúlja a költő önmagával való elégedetlensége. Az utóbbi időben egyre gyakrabban ír a művészetéről, az alkotás kérdéseiről. A kritika észrevette és méltányolta ezt a termékenyítőnek ígérkező belső forrongást. Úgy tetszik, számunkra is a legtöbb eredménnyel biztató, ha egy kicsit a költővel azonosulva, az ő kérdéseire választ keresve, visszafelé tekintjük át az életművet.

Vitathatatlanul jelentős irodalomtörténeti szerepe, egyes sikerült versei ellenére Rozsnyevszkij költészete hján van az egységes lírai világképek. A költői magatartás belső ellentmondásai rontják le a külön-külön érdekes, sőt értékes összetevők együttes hatását. Az alkotási folyamat rendszerint még az előtt lezárul, mielőtt a szónoki pátosz vagy a lírai visszaemlékezés eljutna a képig, a gondolatig. Ma már anakronisztikusnak hatóan marasztalja el a lírát a valósággal szemben. Kedvelt fogása az elcsépeltnek mondott igazságok dacos, deklaratív vállalása, sokszor azonban nem futja erejéből, hogy elkerülje a banalitást. Kihívóan, hetykén hirdeti egyszerűségét, az olvasó azonban gyanakodik: költője nem bízik eléggé abban, hogy megbirkózna a lírai bonyolultságokkal is. Könnyedén, biztosan versel, de mintha nem lenne eléggé fegyelmezett, és a versek optimális kereteiken túlnyúlnának. Lírai ötletekben gazdag, de ötletei nem mindig igazolják magukat. Témái közérdekűek, de megoldásaik gyakran közkeletűek maradnak.

Mint nemzedéktársai, Rozsnyevszkij szintén beemelt az irodalomba egy sereg jelenséget, amely addig irodalmon kívülinek számított. Mindenekelőtt a fiatalság érzés- és gondolatvilágát. Kihívás volt ebben a tettben az addigi gyakorlattal szemben. A kihívás valahogy így hangzott: bár más korban élünk, nem a ti normáitok szerint viselkedünk, mi, fiatalok, vagyunk olyan jó kommunisták és jó hazafiak, mint ti. Az új elemek azonban a régiekkel nem tudtak egységes szemléletté ötvöződni. Tovább fennmaradt a kettősség, mint indokolt lett volna, és állandó igazolását követelte. A kezdetben vonzó, időszerű magatartás pózzá merevedett, a heves tagadás nem találta meg nyugalmi pontját, elvesztette belső hitelét. A látszólag egymást taszító elemek történelmileg szükségszerű közelítése matematikai összegzést eredményezett ugyan, de nem szült ebben a költészetben minőségileg újat. A közös ügy melletti tanúságtétel továbbra is idegenkedett a divatos gesztusoktól.

Mi tölthette volna be a lírai katalizátor szerepét? A költői intellektus elsősorban. Ha a versíró nem adott formájukban, nyersen fogadja el a dolgokat, hanem szubjektumán átszűrű, megérteni igyekszik őket. Ha a könnyen adódó összefüggések mögött van türelme megkeresni az igazabbakat. Rozsnyevszkij az igazság helyett a látszatnak engedett, amikor az új nemzedék az új divattal, a kommunizmus ügyét a kommunizmus ügyéről való hétköznapi elképzelésekkel azonosította, és egyesítések vitathatatlan szükségességéből mechanikus összekapcsolásuk lehetőségére következtetett.

Tárgyának intellektuális megközelítése sajnos mindeddig eléggé kívül esett költői látókörén. (Ld. V. Voronov cikkét: *Voproszi literaturi* 1965. 3.) Rozsnyevszkij nem jutott el a gondolatiság egy bizonyos, napjainkban elengedhetetlennek látszó fokáig; induláskor vállalt hangja a későbbiekben valószínűleg már szándékain túl is akadályozta az elemző magatartás elsajátításában. Nagy szerepet játszhatott ebben a rosszul értelmezett hagyományhűség. A személyi kultusz szorításának megszűnte után a közéleti megmerevedett megelőző időszak, a forradalom közvetlen szomszédságában levő húszas évek költészetéhez fordult vissza. Mi magyarázza a visszafordulást? Talán a sztálini időkből való közvetlen élmények hiánya; így annak figyelmen kívül hagyása lehetségesnek, sőt természetesnek tűnt. Biztosan Majakovszkij példája is, aki egyszerre volt fékezhetetlenul rakoncátlan és pártjához feddhetetlenül hű. Meg egy életkori sajátosság: az állami kultusz mindaddig kötelező merev ünnepélyességét számukra szerencsésen ellensúlyozta a húszas évek fiatalos lendülete. A bírált korszak megkerülése vagy a forradalom utáni évek felújítása naiv próbálkozás. A történelmi tévedés poétikai vétséget vont maga után.

Szépen kimutatható a harmincas évek költészetében a gondolati líra térhódítása. Előrenyomulását részben a nagy társadalmi mozgások viszonylagos elülése magyarázza, részben pedig — Október időben való távolodásával — a történelmi változások lényegrehatóbb, nagyobb távlatú átgondolásának igénye. Volt azonban a hangváltásnak egy másik összetevője: a személyi kultusz kialakulása. Töprengésre kényszerít a megnyilatkozási lehetőségek csökkenése is, de ezen túl az adott pillanatban megmagyarázhatatlan tényező jelentkezése az egész értékrend átértelmezésére ösztönöz. A huszadik Kongresszussal kapcsolatban egy időben induló Rozsnyevszkij természetesen adódó, komoly lehetőségeket szalasztott el, amikor nem követte a kortárs szovjet költőket — többek között Martinov, Vinokurov költészetére gondolunk — ezeknek a hagyományoknak a kamatoztatásában.

Az autonóm alkotóegyenység jogai természetesen kétségbevonhatatlanok. Legtöbb, amire vállalkozhatunk, hogy a költő műhelygondjaiból kiindulva találzatunk. Talán nagyobb súllyal esik latba a kissé normatív számokérésnél a tényleges megoldások vizsgálata. Rozsnyevszkij a távolabbi múlthoz fordul, és választatást igazolni látszik a gyakorlat: a fiúk apjukat megkerülve irodalmi nagyapáiktól tanulnak lepszívesebben. Félünk azonban, hogy a jelen igényeit nem elég mélyen megértve válogatott a kiszemelt irodalmi korszak jegyei közül. Sőt, ami egyazon dolog másik oldala: a műltat sem érti eléggé. Rátalált az akkori idők sajátos költői eszközeire, de rendeltetésükkel nincs mindig tisztában.

Egyik jellegzetes versében olyan műalkotásról ábrándozik, amely használati tárgyakhoz hasonlóan szolgálná az embereket. *Vsztreca v Kulunde (Találkozás Kulundában)* című versében a gyakorlati cselekvés embere marasztalja el a valóságtól távol élő költőket. Nem kivételekről van szó, a lírai ötletek illenek a rozsgyesztvenszkiji hangnemhez. Viszonylag könnyű bennük felfedezni a közvetlen Majakovszkij-hatást, éppen csak az őt jellemző erő, hitel hiányzik belőlük. A nagy szovjet költő aktív, konkrét célokat kitűző ars poeticája általánosságba fordul. Amit Majakovszkijék a kor irodalmi tudatának továbbblendítésére, ezoterikus, misztikus költői világú elődeik ellen írtak, az itt lapos örökigazsággá hangzik. Vita-partner híján (a szimbolizmus régóta irodalomtörténeti kategória) elvész a polemikus él, így költészet és praktikum kapcsolatáról mondottak szó szerint értődnek. Ez pedig Rozsgyesztvenszkij szándékain kívül esik. A művészet azóta megtett útja — éppen a majakovszkiji felhívás értelmében is — ezeknek a kérdéseknek esztétikai megoldását adta. Kár, hogy a korunkban élő költő megkerüli azt.

Igen fontos tényező a személyi kultusz gyakorlatának leküzdésében az egyes ember, a szovjet polgár munkájának, egyéni kezdeményező erejének megbecsülése. Többek közt ezt célozza lírájának közvetlen, intim hangja: keretetlen szavakkal beszél hazáról, történelemről, háborúról. A jövő távlatainak mérlegelése természetesen kapcsolódik össze alvó feleségének képével (*Levél a XXX. századba*). Egyéni és közös egybeszővése szemléletté ivódott fel költészetében, de akkor különösen tetten érhető, amikor témául választja. Emeljük ki találmánra két egymás után következő verset a *Rovesznyiku (Velem egykoriúaknak)* című kötetből. A *Hleb (Kenyér)* címűben a háborús évek nehéz ételmezési viszonyait idézi. Megemlékezik az ország gondjainak enyhítésére tett emberfeletti erőfeszítésekről. Másról szívbészek felelősségteljes munkájához hasonlítja a telefonvezeték szerelését, mert a távolba futó drótok biztosítják a nagy egész összehangolt működését (*Tvoj golosz*) — *a te hangod*. „Szerelő elvtárs, ha tudnád, mi függ tőled!” — kiált fel, tudatosítani akarva a köznapi munkát végzőben feladata fontosságát.

A törekvéssel teljes mértékig együtt érezve sem mondhatjuk a megoldást eredményesnek. Rozsgyesztvenszkij abból kiindulva, hogy az ország minden értékének teremtői a munkászek, a teremtés érdemét a dolgozók között fölsozthatónak véli. A termést betakarító vagy a telefonvezeték szerelő egy mozzanatban hazáját is építi, és szinte automatikusan hárul rá a közös ügyért küzdőnek kijáró elismerés bizonyos hányada. Ha ez a szemlélet rá is döbbsent az egyén munkájának hasznosságára, éppen a kör akadálytalan szélesíthetősége miatt, pótolhatatlanságára nem. Mindenekelőtt azonban dialektikátlan. Valóban, a közösség az egyének összesége, de nem az összege. Nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy az egyéni hozzájárulás pusztá befogadásán túl hatását felfokozhatja, meghatványozhatja, váratlanul kiteljesítheti. Ugyanakkor viszont a legjobb szándékú igyekezet is maradhat eredménytelen. Minden célszerű, társadalmilag hasznos munkával a szocializmus épül, de nem minden egyes ilyen munkát végző ember a szocializmust építi (nem politikai állásfoglalás kérdése), hanem vet, arat, csépel, szerel. Költő számára kevés magánélet és közösség szféráinak közvetlen összekapcsolása, művészi feladata, hogy a bonyolult összefüggés minden finomságát kiderítse.

Korunk műzása a technika. A tudományos fantasztikum át- meg átszövi Rozsgyesztvenszkij líráját. Verseit olvasva idegen planétákon vagy a távoli jövőben járunk, ahol minden más, mint a földön, és ahonnan világunk avult furcsaságok kirakóvásárának tűnik. Köteteinek lapjain otthonosan érzik magukat az ilyen legfrissebb műszavak, mint bioáram, ürúruha. A technika csodái fölött érzett elemi öröm lázas jövővárással ötvöződik. Áhítattal fordul a lírai hős a kor felé, amelyben a jelen új találmányai már teljesen átförmálják a világot. Úgy tűnik, mintha azonosítaná a műszaki haladást a társadalmi fejlődéssel, és bár a párhuzamba állítás sok szempontból vonzó, a valóságos viszony leegyszerűsítése bizonyos mértékig levon a művészi teljesítmény értékéből.

Szemléletesen mutatja ezt sok bíráló megjegyzést kiváltó poémája: *Levél a XXX. századba*. Mint korának krónikása, a költő kései utódoknak mesél rólunk, szeretné megértetni velük életünket, és a magyarázás hevében átvészi elképzelt szemléletmódjukat. Nagy szabadságot biztosít számára a csapongó líró-epikus forma. Alaposan kiaknázza a lehetőséget: gyors kameramozgatással kapcsolja össze intim apróságokkal a makroméretű jelenségeket. A háborús évekről a szűk nadrág divatjára, onnan az atomveszélyre vált át. Amikor azonban a második világháborúban aratott győzelmet szinte közvetlenül követi az ürrepülésről szóló beszámoló, az olvasó érzi, Rozsgyesztvenszkij itt nem igazi művész módjára bánik anyagával: az elnagyoló összekapcsolást a líró-epikai szabadság helyett a maga területén egyébként helyénvaló plakátlogika diktálja.

Költészetének talán legvonzóbb oldala tájírása. Megkapó természetközelség, tiszta poézis avatja felejtethetlen élménnyé verseit. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy a harcias költő férfias hangját kétes esztéticizmusba szílyed.

Ellenkezőleg, itt sikerül legteljesebben megvalósítania egyéni stílusát. Az orosz természetlira sugallata érezhető ugyan, de nem marad meg a hagyományosnak mondható panteisztikus áhítatnál, a passzívan töprengő gyönyörködés pózában. Egyenrangú társként komázik folyókkal, fákkal, füvekkel. Városiasan profán ötletekkel zavarja meg az önmaga apoteozisát szuggáló táját, de csak azért, hogy személyes jóbarátjává fogadhassa. Ez alkalommal azonban hetykesége nem vesztí el fojtás híján erejét: a versekben közvetetten mégiscsak kifejeződő természetszeretet szerencsésen ellensúlyozza azt, és harmonikus esztétikai hatást eredményez.

Más szerepe van a természeti képnek a *Reki idut k okeanu* (*A folyók a tengerbe sietnek*) című versben. A szemléletből fakadó egyszeri élmény helyét — most mintha Martinov hasonló verseihez közelítene — elvontabb elmélkedés foglalja el. Folyók útja forrásuktól a tengerig — ennyi a vers, természetesen hozzászámítva mindazt az asszociációt, amelyet a kezdetektől a megsemmisülésig megtett út kivált. Mégsem allegória, ahhoz túlságosan összefonódik a képi és a mögöttes gondolati sík, de nem is szimbólum, ahhoz túl józan, plasztikus. A háttérben maradó gondolati anyag máshol felduzzasztja, elburjánkoztatja a képet, nála inkább nemesen leegyszerűsíti, absztrakttá teszi. Épp így válik költeménye kerekké, belsőleg arányossá.

Átsüt a természeti élmény egyik legnagyobb igényű verse, a háború hőseit-áldozatait sirató *Rekviem* sorain is. Szerencsésen idomulnak a zsolozsmázó hanghoz Rozsgyesztvenszkij ismétlésekkel és lépcsőzetes formával tördelt versmondattal. Fokozatosan megy át a gyászszertartás siratóénekebe. A népköltészeti ihletés hatására a természettel való mitikus egység gondolata kerül előtérbe. Most jól sikerül megőriznie témája egyensúlyt biztosító kettősségét: a hőssé válás nagyszerűségét és tragikumát. Különösen indítása erőteljes. Tompa felkiáltásokból bontakozik ki a hol panaszosan töprengő, hol magasztosan ünnepélyes hang. Idézni a fordítások hiánya miatt nem tudunk, álljon itt mutatóban egy nagyobb részlet Rab Zsuzsa szép fordításában.

Hála,
dicsőség
a hősnek!
Hála, dicsőség!
Hála, dicsőség!
Hála,
dicsőség
a hősnek!
Dicsőség a hősnek!
Dicsőség!
De minek neki már
a dicsőség?
A holtnak?
Mít is ér neki már,
mit
a mély aluvónak,
aki mindent mentve
kiállt,
s meg nem menthette
magát?
Mire kell neki már
a dicsőség?
a holtnak?
Ha vihar
fröccsenti nyilát
felhőt harsogatva
s rá iszonyúat dőndül az ég
komor ércharangja,
s a föld
valamennyi népe
kiált —
az a mély aluvó
rá föl se neszel.
Nem issza
a fényt soha már
szomjas
szemgödreivel!
S ez az ének
a mély
síri csöndet
nem veri fel!

Mégis: a szív nevében,
az életében
kiáltom, amíg lehet:
hála,
dicsőség
a hősnek!
S búcsú-himnuszok,
új, örök-élő himnuszok
úsznak a föld
álmatlan
éje felett!

Rozsgyesztvenszkij líráján gondolkodva kicsit talán túlságosan a sebezhető pontokra irányítottuk figyelmünket. Okkal tettük, vélvén, hogy az új megoldásokra törekvő fiatal költő átmeneti kudarcai a legtanulságosabbak. Bízunk benne, mostani válságából művészileg megerősödve kerül ki, pályájának nagy visszhangú indulására értékeket betakarító klasszikus szakasz következik.

Buday György fametszete